Семчинський С. В. Семантична інтерференція мов. Київ : Вища школа, 1974. 236 с.
Семчинський С. В. Лексичні запозичення з російської та української мов у румунській мові. Київ : Вид-во Київського держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка, 1958. 176 с.
Atlasul lingvistik romîn. Serie nouă. Vol. III. Editura Academici Republici Populare Romine, 1961. 909 hărţi.

Умовні скорочення

ГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник. Львів : Ін-т українознавства НАНУ, 1997. 232 с.
ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. Т. 4. Київ : Наук. думка, 2003. 657 с.
РумРС – Русско-румынский словарь. Москва : Сов. энцикл., 1967. 1056 с.
Janów – Janów J. Gwara małoruska wsi Moszkowiec i Siwki Naddniestrzańskiej z uwzględnieniem wsi okolicznych. Lwów, 1926. 232 s.

Скорочення областей

Вл – Волинська
Зк – Закарпатська
І-Ф – Івано-Франківська
Лв – Львівська
Чнв – Чернівецька
Чнг – Чернігівська

Ольга Ковалюк
e-mail: kovaliuk_o@ukr.net

ЛЕКСЕМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗНЕВАГИ В СТАРОУКРАЇНСЬКИХ ТЕКСТАХ XIV–XVI СТОЛІТЬ

Аналіз виконано на матеріалі староукраїнських писемних пам’яток XIV–XVI ст. Простежено історію розвитку значень, частотність уживання та лексико-семантичні особливості лексем на позначення зневаги. З’ясовано подальшу долю окреслених лінгвоодиниць у лексичній системі сучасної української та інших слов’янських літературних мов.
Ключові слова: етимологія, лексичне значення, семантична структура, староукраїнські писемні пам’ятки XIV–XVI ст.

The article is devoted to the relevant issue of historical lexicology – study of the lexical composition of ancient Ukrainian written manuscripts of XIV–XVI centuries. Material was collected by sampling from various written sources of ancient Ukrainian language of XIV–XVI centuries. It was found that the analyzed text included seven lexical items with general meaning «contempt».
Keywords: etymology, lexical meaning, semantic structure, written manuscripts; ancient Ukrainian language of XIV–XVI centuries.

Дослідження вербального вираження емоцій та емоційних станів людини в діахронічному аспекті дозволяє хоча б частково відтворити уявлення давньої людини про навколишній світ. На переконання В. І. Шаховського, слово, яке називає або виражає ту чи ту «концептуалізовану й лексикалізовану емоцію,

зберігає в закодованому вигляді всі лінгвістичні й екстралінгвістичні знання Homo sentiens про неї, які входять у його емотивну/емоційну компетенцію» [Шаховский : 26].

Постановка проблеми. На сьогодні вкрай мало студій, присвячених окремим лексемам на позначення назв емоцій та емоційних станів людини, які вживалися в староукраїнських писемних пам'ятках XIV–XVI ст. **Мета** статті – виявити лексеми на позначення зневаги в текстах XIV–XVI ст. та реконструювати їхню семантичну структуру. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: уточнити першу фіксацію аналізованих лексем у пам'ятках досліджуваного періоду, простежити історію розвитку значень заявлених слів, з'ясувати частоту вживання в писемних джерелах та подальшу долю в лексичній системі сучасної української та інших слов'янських літературних мов.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реконструкція семантики лексем на позначення зневаги в староукраїнських текстах XIV–XVI ст. здійснювалося шляхом аналізу писемних пам'яток цього періоду та лексикографічних джерел (тлумачних, етимологічних, історичних, діалектних словників). Група мовних одиниць на позначення зневаги, зафіксованих у староукраїнських писемних пам'ятках XIV–XVI ст., містить сім лексем: *зневажити*, *насмевати*, *насмевиско*, *презирати*, *шидеръство*, *ошидити*, *сплюгавити*. У межах змодельованого парадигматичного угруповання виокремлюємо ядерні й периферійні конституенти.

У результаті аналізу встановлено, що ядерну зону лексико-семантичної групи слів на позначення зневаги репрезентує дієслово *презирати* (< цсл. *прѣзирати*), яке вирізняється високою частотою вживання та широким діапазоном функціонування. Етимологами з'ясовано, що досліджуване слово утворено за допомогою префікса *прѣ-* «пере-» від «дієслівної форми *-зирати*, пов'язаної із *зърѣти* «дивитися, бачити», спорідненим з укр. *зрі́ти* «бачити»; первісно означало «дивитися поверх когось, недобачати, не звертати уваги» (букв. «перезирати»)» [ЕСУМ, IV : 562]. Припускаємо таку модель

семантичного розвитку досліджуваної лексеми: «дистантне відчуття зору» → «найменування емоції».

Матеріал показав, що у староукраїнських писемних пам’ятках XV–XVI ст. дієслово *презирати* функціонувало зі значенням «ставитися з крайньою неповагою»: «Блюдѣтє да нє *прє(з)рѣтє* єдїна(г) ѿ мялы(х) си(х)» [XV, сп. XVI, К. Стр., арк. 43]; «работающаго *прєзираєть*» [1587, КЦН, с. 27]; «будутъ и паствину свою словесныхъ овецъ *презирати* и о нихъ попеченія не имѣти» [*1598, Ак. ЗР, IV, с. 189].

У досліджуваних джерелах виявлено приклади, у межах яких лексема *презирати* засвідчена зі значенням «залишити без уваги, допомоги»: «ɴє *прєꙁри* мєɴє каꙗщєгосꙗ» [70–80 рр. XV, Молит., арк. 18]; «Бог же милостивый моления вашего *не презрит*» [1599–1600, Виш. Кн., с. 24]. Показово, що дієслово *презирати* актуалізувало семантику «залишити без уваги, допомоги» лише в релігійних текстах, тоді як значення «ставитися з крайньою неповагою» не мало таких функціонально-стилістичних обмежень.

У текстах XVI ст. дієслово *презирати* виявлене також зі значенням «ставитися байдуже»: «где вам позволяно заповѣдь *презрѣти*» [80–90 рр. XVI, Скарга, с. 81]; «и вѣчнои жизни для неи *презрели*» [80–90 рр. XVI, Скарга, с. 80].

Із проілюстрованих контекстів стає зрозуміло, що впродовж XV–XVI ст. у межах семантичної структури дієслова *презирати* органічно співіснували як первинне, так і похідні лексичні значення. Варто звернути увагу на те, що на сьогодні вказана мовна одиниця знаходиться поза реєстровою частиною вітчизняних словників. Лексикографами зафіксовано лише такі спільнокореневі утворення, як *презирливий*, *презирливість*, *презирство*, *презирливо* [СУМ, VII : 533]. Натомість на позначення презирства, зневаги ця лексема та спільнокореневі слова продовжують уживатися в інших слов’янських мовах: р. *презира́нье* «зневажання», *презре́ние* «зневага», *презира́ть* «зневажати», ч. *přezírati* «зневажати», *přezíravý* «презирливий», *přezíravost* «презирство, зневага», слц. *prezierat’* «зневажати, виявляти презиство», болг. *прези́рам*

«зневажаю», м. *презир* «презирство, зневага», *презира* «зневажає», схв. *пре́зир* «презирство, зневага», *прѐзирати* «зневажати, ставитися з презирством», слн. *prezír* «презирство», *prezírati* «зневажати» [ЕСУМ, IV : 562].

Лексико-семантична група мовних одиниць на позначення зневаги, зафіксованих у староукраїнських писемних пам'ятках XIV–XVI ст., містить шість периферійних лексем: *зневажити*, *насмевати*, *насмевиско*, *шидеръство*, *ошидити*, *сплюгавити*. Усі слова виявлено лише в текстах XVI ст. Функціональна активність частини периферійних конституентів обмежена твором одного автора, що свідчить про їх спорадичне вживання в досліджуваний період. Водночас не станемо ігнорувати й той факт, що не всі першоджерела збереглися до наших днів.

Дієслово *зневажити* – похідне утворення від іменника *вага*, запозиченого з давньоверхньонімецької мови, можливо, через польську [ЕСУМ, I : 317–318]. Індоєвропейські паралелі засвідчують первинну семантику *ваги*: двн. *wāga* «ваги», пов'язане з нвн. *wägen* «зважувати», *wiegen* «зважувати, важити», англ. *weight* «вага», *wain* «віз», двн. *wēgan*, дангл. *wēgan* «рухати, нести; важити» [ЕСУМ, I : 317–318].

Як показує аналіз, функціональна активність слова *зневажити* «виявляти презирство, неповагу» обмежена полемічним твором «Апокрисисъ» Х. Філалета: «которы всѣ митрополитъ зъ своимъ товарышствомъ черезъ свои поступки <u>*зневажилъ*</u>» [1597–1599, ХФ, с. 1098]; «особливе обывателей великаго князства Литовского протестацые <u>*зневажили*</u>» [1597–1599, ХФ, с. 1030]; «листы нѣкоторіи королевскіи <u>*зневажили*</u>» [1597–1599, ХФ, с. 1030]; «которы всѣ митрополитъ зъ своимъ товарышствомъ черезъ свои поступки <u>*зневажилъ*</u>» [1597–1599, ХФ, с. 1098].

Лексеми *насмевати*, *насмевиско*, *сплюгавити* не відзначаються високою частотою вживання в писемних джерелах XVI ст. Дієслово *насмевати* сягає псл. **smijati* (**smьjati*) *sę*, **směję sę*, **směxъ* (< іє. **smei-so-s* / **smoi-so-s*) [ЕСУМ, V, с. 324]. У староукраїнських пам'ятках зазначеного періоду воно функціонувало зі значенням «чинити наругу, глузувати»: «где ся зъ насъ

<u>насмеваешъ</u>» [1598–1599, Отв. ИП, с. 1115]. У творі Х. Філалета фіксуємо вживання віддієслівного іменника *насмевиско*: «лѣпшее богатство вмѣнивъ быти надъ Египетскіи скарбы *<u>насмѣвиско</u>* Христово: взиралъ бовѣмъ на прійдучее отдарованье» [1597–1599, ХФ, с. 1702].

Іменник *шидеръство*, який характеризується одноразовим уживанням у наявних текстових джерелах, зводиться до іє. **si̯ū-* «зшивати шкіру», континуантами якого поза межами слов'янських мов виступають лит. *siū́ti* «шити», лтс. *šūt* «тс.», прус. *schumeno* «дратва», *schutuan* «нитки», *schuwikis* «швець», дінд. *sī́vyati* «шиє», *syūman* «шов, зв'язок», ос. *xuyun* «шити», лат. *suō* «шию, зшиваю», гот. *siujan* «шити», двн. *siuwan* «шити», хет. *šum(m)anza* «мотузок» тощо [ЕСУМ, VI : 421]. У численних позаслов'янських дериватах цього індоєвропейського кореня чітко простежуються семи 'колоти', 'гострий', які виразно представлені в семантичних структурах слов'янських континуантів, зокрема, п. *szycie* «шиття, пошив», *szyć* «шити», *szydełko* «гачок (для вязання)» *szydełkować* «в'язати (гачком)», *szydło* «шило» [Hessen, II : 422–423]. У лексемах на позначення емоцій та емоційних станів людини ці семи виражені імпліцитно: укр. *шидарство*, *шидерство* «знущання, посміховисько» [Мат. Тимч., II : 493].

У староукраїнській пам'ятці кінця XVI ст. реверберовано лексему *шидеръство* зі значенням «приниження, осміяння»: «коли се забудутъ, алижъ ти зъ оное поставы поважное смеху и *<u>шидеръства</u>* полно съ себе начинять, бо не то што потреба, але што ся навинетъ до губы бредятъ» [1598–1599, Отв. ИП, с. 1043]. На думку Є. К. Тимченка, іменник *шидарство* (*шидерство*) має польські витоки (п. *szyderstwo*) [Мат. Тимч., II : 493]. Досліджуване слово та спільнокореневі лексеми з абстрактними значеннями продовжують фігурувати в сучасній польській мові: п. *szyderca* «(злий) насмішник», *szyderczy* «глузливий, знущальний; уїдливий», *szyderstwo* «(зла) насмішка, знущання, глузування» [Hessen, II : 422–423].

Зі значенням «осміювати» вживалося дієслово *ошидити*: «якобы насъ укривдити, ошукати, утиснути и *<u>ошидити</u>*, подъ покривкою згоды, не

шукали» [1597–1599, ХФ, с. 1750]. У цьому ж писемному джерелі натрапляємо на лексему *сплюгавити* зі значенням «зганьбити, принизити; позбавити дівочої честі»: «што жону отца своего былъ *сплюгавилъ*» [1597–1599, ХФ, с. 1282]. За припущенням етимологів, дієслово *сплюгавити* зводиться до псл. [pljugavъ] «плюгавий», «загальновизнаної етимології не має; можливо, пов’язане з псл. *pl’uti (plьvati)* "плювати"» [ЕСУМ, IV : 458].

Висновки. Таким чином, за матеріалами староукраїнських писемних пам’яток XIV–XVI ст. вдалося встановити, що лексико-семантична група на позначення зневаги була представлена такими лексемами: *зневажити*, *насмевати*, *насмевиско*, *презирати*, *шидеръство*, *ошидити*, *сплюгавити*. Встановлено, що зафіксовані лексеми, окрім дієслова *презирати*, належать до пізно засвідчених номінацій, оскільки виявлені в писемних пам’ятках XVI ст. Ядерний конституент *презирати* мав розвинену семантичну структуру і високу функціональну активність, проте не зберігся в лексичному депозитарії сучасної української літературної мови. Натомість в інших слов’янських мовах досліджувана лексема та спільнокореневі слова продовжують уживатися до сьогодні. Периферійний пласт досліджуваної лексико-семантичної групи представлений гетерогенним складом: одночасним співіснуванням як питомих, так і запозичених лінгвоодиниць. Корінь слів *насмевати* й *насмевиско* має давню історію, яка сягає ще індоєвропейських часів. Лексема *сплюгавити* має праслов’янські витоки. Дієслово *зневажити* утворилося від іменника *вага*, запозиченого з давньоверхньонімецької мови, можливо, через польську. Лексеми *шидеръство* й *ошидити* мають польські витоки. У збережених пам’ятках ці периферійні конституенти вживалися як однозначні слова, а функціональна активність деяких з них узагалі обмежувалася одним писемних джерелом. Аналізовані одиниці, окрім іменника *шидеръство* й дієслова *ошидити*, з незначними модифікаціями збереглися в лексичному фонді сучасної української мови.

Література

Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций. Москва : Гнозис, 2008. 416 с.

Умовні скорочення

Ак. ЗР – 1598 Декабря 5. Отвѣная грамота Кіевскаго митрополита Михаила Рагозы Владиміро-Волынскому и Брестскому епископу Ипатію Потѣю. *Ак. ЗР IV*. С. 188–189.

Виш. Кн. – Вишенский И. Книжка. *Сочинения* / подгот. текста, ст. и коммент. И. П. Еремина. Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1955. С. 7–129. (Литературные памятники).

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. Київ : Наук. думка, 1982. Т. I : А–Г. 632 с. ; Т. IV : Н–П. 656 с. ; 2006. Т. V : Р–Т. 704 с. ; 2012. Т. VI : У–Я. 568 с.

К. Стр. – Кам'янко-Струмиловське Євангеліє 1411 року в списку XVI ст. // Ін-т рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 301. № 44 л. 210 арк.

КЦН – Смотрицький Г. Ключ царства небесного / НАН України ; підгот. до вид. В. В. Німчук, В. М. Мойсієнко. Житомир : Полісся, 2005. 121 с. (Пам'ятки української мови XVI ст. Серія публіцистичної та полемічної літератури).

Мат. Тимч. – Тимченко Є. К. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. : у 2 кн. / підгот., упоряд., ред. В. В. Німчук, Г. І. Лиса ; НАН України, Українська Вільна Академія Наук у США. Київ ; Нью-Йорк, 2002. Кн. 1. 512 с. ; 2003. Кн. 2. 512 с. (Пам'ятки української мови. Серія словників).

Молит. – Молитви Кирила Туровського на сім днів тижня. 70–80-ті роки XV ст. // Ін-т рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. І. № 5357. 57 арк.

Отв. ИП – Отвѣтъ Ипатія Потея Клирику Острожскому [1598–99 года]. *Русская историческая библиотека, издаваемая Имп. Археографической Комиссией*. 2-е изд. Санкт-Петербург, 1903. Т. 19. Кн. 3. С. 1041–1122.

Скарга – Скарга нищих до бога. *Українська поезія: кінець XVI – початок XVII ст.* / упоряд. В. П. Колосова, В. І. Крекотень. Київ : Наук. думка, 1978. С. 71–88.

СУМ – Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1976. Т. VII : ПОЇХАТИ–ПРИРОБЛЯТИ. 723 с.

ХФ – Апокрисисъ. Сочиненіе Христофора Филалета. Въ двухъ текстахъ Польскомъ и Западно-Русском 1597–1599 года. *Русская историческая библиотека, издаваемая Археографической Коммиссією*. Санкт-Петербург, 1882. Т. 7. Кн. 2. С. 1003–1820.

Hessen – Hessen D., Stypuła D. Wielki słownik polsko-rosyjski : A– Ó. Warszava : Wiedza powszechna, 2001. 656 s.

Наталія Нагорна
e-mail: anvame1@gmail.com

АВТЕНТИЧНА «АВТОБІОГРАФІЯ ПИСЬМЕННИКА» В АСПЕКТІ АВТОБІОГРАФІСТИКИ, ДОКУМЕНТАЛІСТИКИ, НАРАТОЛОГІЇ

Уперше проаналізовано наративну структуру *автентичних* автобіографій письменників к. XVIII – поч. XX ст. в аспекті *синтезу* автобіографічного, документального і наративного дискурсів, відзначено схожість і відмінність автобіографії від споріднених жанрів. Автентична автобіографія письменника розглядається як автономний жанр.

Ключові слова: автобіографія, автентична автобіографія, *его*-документ, документальний дискурс, наративна структура.